

УДК/UDC 347.67(497.13 Дубробник)“13/15“
ИЗВОРНИ НАУЧНИ РАД / ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Виши асистент мр Мирјана Пупић

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

СТРУКТУРА И САДРЖАЈ КАСНОСРЕДЊОВЈЕКОВНИХ ДУБРОВАЧКИХ ТЕСТАМЕНАТА

Аутор, на почетку овог рада, указује на поријекло, примјену и форму тестамената. Предочена је и унутрашња структура тестамената, три главна дијела – увод, диспозиција и завршни дио. С малим изузецима свако тестаментарно располагање прати тај утврђени редослијед, што указује на значај и важност које су имале поједине тестаментарне одредбе у касносредњовјековном Дубровнику. Посебна пажња посвећена је анализи садржаја дубровачких тестамената на основу грађе из Државног архива у Дубровнику. Притом се разматрају врсте легата које су касносредњовјековни дубровачки тестатори даривали у различите сврхе. Аутор закључује да законодавац није могао прописивати садржај тестамената, јер је то у супротности са одредбама Статута које су озакоњиле слободу тестаментарног располагања.

Кључне ријечи: Тестамент; Структура; Садржај; Легати; Дубровник;
Касни средњи вијек.

*
* *

Тестамент као правна форма вуче корјене из римског права, а настао је на размеђи VII и VI вијека прије Христа. Од Римљана су тестамент преузели европски народи, па је он у средњем вијеку а и након тога имао широку примјену. Тако је било и на територији Општине дубровачке, касније Републике. Међутим, средњовјековна правна пракса се није враћала на класични римски тестамент.¹ Именовање насљедника престало

Мирјана Пупић, mirjana.pupic@pravni.ues.rs.ba.

¹ *Gai. Inst.* 2, 229. “... Testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutionem”. Више о неважности

је да буде основни елемент одлучан за ваљаност тестаментарног располагања, а није се захтијевала никаква посебна формалност. Такав акт је све више служио даривању цркве, али је по својој једноставности и опозивности указивао на римско поријекло.² У средњем вијеку на подручју Дубровника тестамент је углавном замјењивао поступак оставинске расправе. Састављање тестаamenta није била привилегија само богатих слојева дубровачког друштва. Њега су прихватиле све категорије градског становништва. Тако се уз тестаменте властеле којима се располаже и до вриједности 1500 перпера, сусрећу и тестаменти припадника средњих и сиромашних слојева друштва којима тестатори располажу имовином од свега неколико перпера. Према томе, састављање тестаamenta била је морална али и вјерска обавеза сваког појединца. Умирање без остављеног тестаamenta сматрало се недоличним, али и слабом припремом за „други свијет“. Стога се већ крајем XIII вијека тестаменти могу уврстати у ред најбројнијих правних аката дубровачке канцеларије. Управо је честа употреба и захтијевала њихово издвајање од осталих канцеларијских аката. Сви акти располагања посљедњом вољом, од половине XIV вијека уписивали су се у *Testamenta Notariae*, подијељену у четири књиге. Касније, за вријеме епидемије куге, Велико вијеће је одобрило да се уведе нова књига тестамената под називом *Testamenta Thesaurarios sancte Mariae*.

Дубровачки тестамент је имао форму специфичне нотарске исправе.³ Текст завјештања се саопштавао нотару у присуству најмање двојице свједока, на основу чега је нотар састављао тестамент и уносио га у нотарске књиге. Истовремено је нотар писао једну или више копија тестаamenta и достављао их тестатору, његовој породици или епитропима тестаamenta. Биљешке о копијама, као и о лицима којима је нотар предавао примјерак тестаamenta су се налазиле на маргинама нотарских књига. За писање тестаamenta и израду копија нотар је наплаћивао фиксно одређену таксу, која није зависила од обима тестаamenta нити од вриједности имовине којом је тестатор располагао. Према подацима којима располажемо, на основу одлуке Малог вијећа из 1348. године, за уписивање тестаamenta плаћало се три гроша, а од 1363. године четири

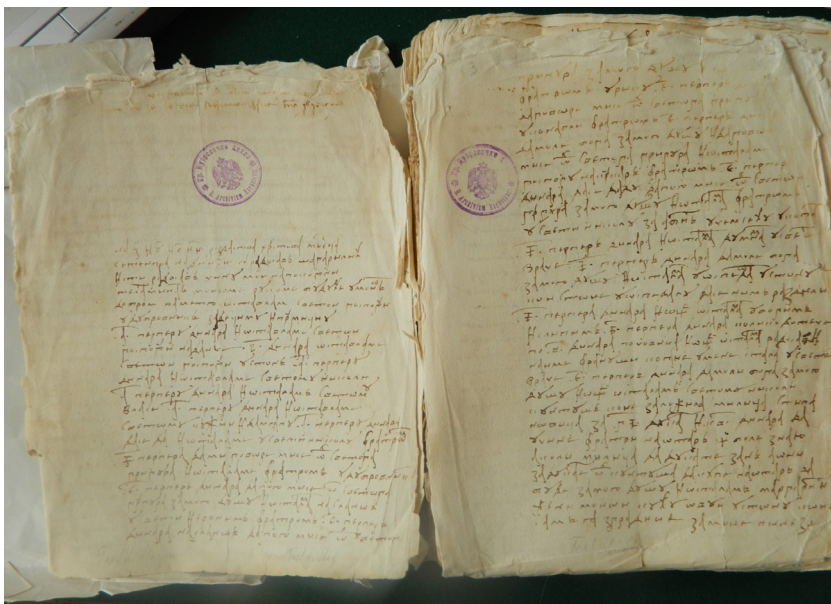
тестаamenta у класичном римском праву вид. С. Аличић, *Неважност тестаamenta и тестаментарних располагања због недостатка форме у Гајевим Институцијама*, магистарски рад, Правни факултет, Нови Сад 2007.

² Више о тестаментима у средњовјековном Дубровнику вид.: В. Чучковић, *Развој дубровачког наследног права до 1358. године*, докторска дисертација, Београд 1965; М. Сиврић, *Опоруке канцеларије стонског кнеза од средине 15. стољећа до 1808. године*, Дубровник 2002.

³ О историјском развоју нотаријата од римског права преко средњег вијека до модерног доба вид.: Н. Мојовић, „Од римског табелиона до савременог нотара“, *Правна ријеч* 1/2004, 129–157; Н. Мојовић, „Историја латинског нотаријата“, *10 година нотаријата Републике Српске*, Бања Лука 2018, 105–133.

гроша. Вјероватно је ова такса раније била нижа, а из прописа дужника нотара Томазина де Савере произлазило би да је осамдесетих година XIII вијека та такса износила свега један грош.⁴

Према начину на који се изјава посљедње воље саопштавала нотару разликују се усмени и писани тестамент. У пракси су чешћи били усмени тестаменти, који су се јављали у два основна облика – усмени тестамент саопштен нотару посредством свједока који су присуствовали изјави посљедње воље и тестамент саопштен нотару по изјави самог тестатора. Писани тестаменти су били ријетки због ограниченог броја писмених људи. Такав тестамент обично се састављао код куће у присуству свједока, најчешће жупника и сусједа. Тестаменти су писани латинским и италијанским језиком, који је био глобални језик тог времена. Занимљиво је напоменути да у серији *Testamenta Stagni* наилазимо и на тестаменте који су писани и ћирилицом. Такав примјер јесте и тестамент Радослава Шагарелића, од 8. септембра 1478. године.⁵ Писани тестаменти понекад су допуњавани и усменим дијеловима, за чије је извршење одговарао онај коме се тестатор обратио том усменом препоруком.

Слика 1. DAD, *Testamenta Stagni*, No 2, f 2.

⁴ В. Чучковић, (1965), 141.

⁵ DAD, *Testamenta Stagni*, No 2, f 2. До наших дана сачувано је укупно 12 књига опорука насталих у Канцеларији стонског кнеза. Односе се на вријеме 1447–1811. године. Успоставом аустријске власти престао је и рад Канцеларије стонског кнеза. Књиге ове Канцеларије почетком XX вијека пребачене су у Дубровник. Стонски тестаменти чине посебну серију фонда стонске канцеларије под називом *Testamenta Stagni*.

Величина тестамената, прије свега зависила је од материјалног стања, али и од угледа и моћи тестатора. На то је утицао број физичких и правних лица којима је тестатор остављао нешто од вриједности што је имао. Тако су дубровачки тестаменти опсегом веома разнолики, величине до свега пола странице па до десетак страница текста.

Вриједност имовине која је предмет тестаментарног располагања захватила би углавном четврти дио цјелокупне имовине, која би најчешће одлазила црквеним установама и манастирима, док би се над осталом имовином успоставио законски наслједни ред. Састављање тестамената Статут означава као располагање *pro anima* – *Cupiantes per presens statutum non solum viventibus, verum etiam morientibus subvenire, statuimus ut si aliquis homo uxoratus venerit ad mortem supervivente uxore, et voluerit sue anime providere, possit dimittere pro anima sua quantumcumque sibi placuerit, usque ad quartam partem bonorum suorum, tam de mobili quam de stabili, sicut actenus antiquam consuetudinem obtinuit.*⁶ Ипак, само озакоњење тестаментарног располагања не може се одвојити од извјесне слободе коју ужива сопственик имовине. То значи да законодавац није могао прописивати садржај тестамената, јер се то сукобљава са слободом тестаментарног располагања коју је озаконио. То би такође значило да тестамент није морао садржавати легате за цркву, него да свака изјава воље учињена у прописаној форми, без обзира на свој садржај, треба се сматрати као пуноважно завјештање.

Исправа у којој је садржана изјава последње воље састојала се из три дијела.

Тестамент започиње инвокацијом и интитулацијом. Упркос различитости вербалне инвокације, мишљења смо да је највише била заступљена *In Christi nomine* која је пропраћена додатком „амин“. У часу тестирања тестатор је морао бити при пуној свијести те своју последњу вољу исказати промишљено, без преваре и присиле, што потврђује уводна формула сваког тестамената, која слиједи након побожног зазива. Дакле, слиједи изјава тестатора да при здравом разуму приступа састављању тестамената, и то се обично означава ријечима *Ego quidem... licet infirma corpore tamen sana et bona mente mea tale meum ordino testamentum*. Ако би се догодило да неко умре, не могавши доћи до нотара, послужиле су изјаве свједока, који су под заклетвом изја-

⁶ *Statutarum civitatis Ragusii* 1272, V. Bogišić et C. Jireček, превели Мате Крижман и Јосип Колановић, Дубровник 1990; (у даљем тексту *Stat. Rag.*), IV, 6. – „Желећи овом одредбом помоћи не само живима него и особама на умору, одређујемо: ако би се ткогод ожењени нашао на самрти, а жена га надживи, и ако би усхтио штогод учинити за своју душу, нека му је слободно оставити за своју душу колико год хтједне од четвртине свог имутка, и покретног и непокретног, како је то до сада било по старинском обичају.“

вливали да је тестатор, лежећи у постељи, при здравом разуму њима саопштио свој тестамент – *nos... per sacramentum testificamur quod... infirma corpore sana tamen et bona mente sua fecit testamentum sic dicens*.⁷ Уводни дио садржи датацију, наслов (име тестатора, брачно стање, име родитеља) и околности настанка тестамена, са назнаком особа и свједока који су присуствовали његовом састављању. Датација се односи на надневак састављања тестамена, односно на чин егзаминације – испитивање свједока (*testimoniare asame*), а ради провјере и утврђивања пуноважних доказа. Датуми су се у првим вијековима исписивали римским бројевима. Послије се претежно то чинило арапским бројкама (година), мјесец (словима) и дан, арапским и римским бројкама, што је уосталом постало пракса и у западном свијету. У надневку писаног тестамена биљежи се и мјесто настанка, било да је то канцеларија, кућа, манастир...⁸ Ваља имати на уму да неким тестаментима из периода Црне смрти недостаје датум записивања и извршавања. Чини нам се да се недостатак датације у овим тестаментима може оправдати само силном хитњом тестатора и оног ко је тестамент записивао. Исто тако, споменути недостатак указује и на чињеницу да многе тестаменте нису писали стручни људи, односно нотари, него писмени људи који нису познавали правила састављања нотарских инструмената.⁹

Могуће је да се код писаног тестамена у записнику проглашења наводи и податак о смрти, мјесто и датум смрти, као и покопа. Вријеме протекло од састављања до проглашења тестамена различите је дужине, креће се од једног дана, више седмица, до мјесеци, па и година. У екстремним примјерима догађало се да протекне и једна деценија, ако би тестатор преживио тешку болест, и остао у животу дужи период, а након тога није обнављао или мијењао свој раније написан тестамент.¹⁰

Средишњи дио обично започиње именовањем извршитеља тестамена, који се означавају термином епитропи. Ради се о лицима којима се повјерава дужност да изврше посљедњу вољу оставиоца. Број епитропа који су именовани у тестаментима је неуједначен. Тако су у тестаменту Радосава Шагарелића наведена имена петорице епитропа.¹¹ Овде је значајно напоменути да је тестатор могао именовати двије врсте епитропа али са јасним разграничењем обавеза које су дужни да изврше. Као примјер наводимо тестамент Добрасле, удовице Вите Барба-

⁷ В. Чучковић, (1965), 135.

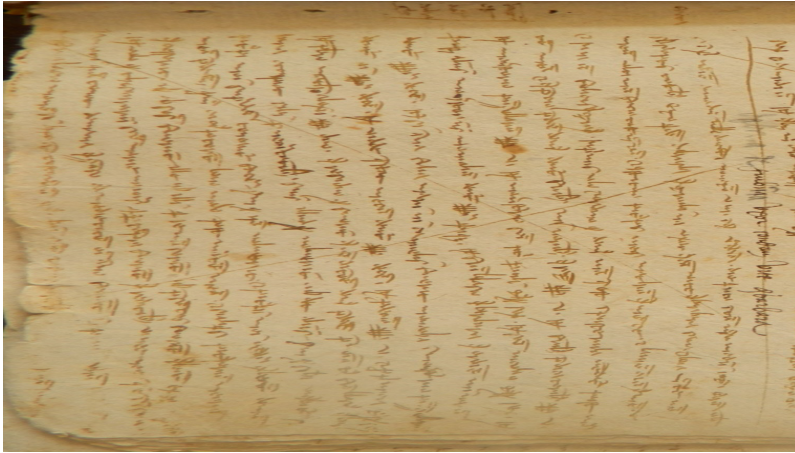
⁸ М. Сиврић, (2002), 72.

⁹ Г. Раванчић, „Свештенство и Црква у дубровачким опорукама из 1348. године“, *Доминиканска баштина*, књ. 6, Загреб 2009, 9.

¹⁰ М. Сиврић, (2002), 73.

¹¹ DAD, *Testamenta Stagni*, No 2, f 2.

рића, која једним епитропима ставља у дужност продају куће и исплату легата, а другима оставља виноград и подјелу годишњег прихода.¹²

Слика 2. DAD, *Testamenta Notariae*, No 2, f 30.

Након одређивања епитропа слиједила је срж тестамена – издвајање имовине *pro anima*. Из те имовине тестатор је издвајао многобројне легате за душу, легате сродницима или за њихову душу. Ријеч је о легатима које је тестатор остављао правним и физичким лицима. Занимљиво је примјетити да се као примаоци тестаментарних легата обично јављају цркве и манастири. То и не чуди јер је за Дубровчане веома важно било опраштање од овог свијета и осигуравање што лакшег преласка у оно-страност. Због тога они нису штедјели новац оним институцијама које су им могле тај прелаз учинити лагоднијим.¹³ Нарочито је био дарезљив према црквама горе поменути Радосав Шагарелић, који 1378. године оставља петнаест црквених легата.¹⁴ Унутар корпуса тестамената који садрже легате за манастирске заједнице, јасно је да су фрањевачки¹⁵ и доминикански манастири били најзаступљенији реципијенти.

Тестатори би обично издвајали легате за служење бројних миса за спас властите душе. Можда је зачуђујуће да су такви легати долазили углавном од тестаторки, што јасно говори о већој побожности женске популације. Даровани износ за мисе је неуједначен, а зависи од ма-

¹² DAD, *Testamenta Notariae*, No 2, f 30.

¹³ Г. Раванчић, „Опоруке, опоручитељи и приматељи опоручних легата у Дубровнику с краја тринаестог и у првој половини четрнаестог стољећа“, *Повјесни прилози* 40/2011, 108.

¹⁴ DAD, *Testamenta Stagni*, No 2, f2.

¹⁵ Фрањевци у XIV I XV вијеку оснивају своје манастире на подручју Хума, гдје су долазили претежно из Дубровника. У вези са тим, вид. Д. Кораћ, *Фрањевци и њихови самостани у Хуму*, Загреб 2007, 18.

теријалне моћи тестатора, али и од његовог захтјева. Тако је Марија, супруга Леући Николе, оставила 40 перпера *celebrandis mille missis*,¹⁶ а Матија Гледа оставио је исти износ за хиљаду миса у Дубровачком фрањевачком манастиру.¹⁷

Као могући инструменти за спас душе, поред новчаних легата, јављају се и натурални прилози, као што су одјевни предмети, приходи од маслина и вина, оранице, комади кућног намјештаја, накит, вриједне књиге, слике, као и друге вриједности.

Предмет легата могла су да буду и различита овлашћења стварно-правног карактера. У даљем тексту навешћемо примјер легирања права закупа у корист одређеног титулара. Десика, кћерка Романа Писиана, оставља своју кућу и виноград локурумском манастиру, а истовремено над том имовином успоставља право доживотног закупа у корист Драгослава Лабина и клерика Михајла Перволи. Доживотно плодоуживање винограда, уз право присвајања половине плодова, она оставала Драгославу, који ту другу половину плодова треба да даје локурумском манастиру – *volo quod Dragoslavus de Labini de Gravosio tenent dictam vineam in vita sua ad medietatem laborando eam secundum usum Ragusii et de vincee et de omnibus fructibus perceptis indicta vinea dictum monasterium habeat medietatem et alia medietatem habeat ipse Dragoslavus*. Тако и горе поменутом клерику Михајлу оставља доживотно право становања у кући, коју такође наслеђује лукурумски манастир. Све трошкове око одржавања куће сноси манастир, коме Михајло све вријеме плаћа закупнину.¹⁸

Дубровачки тестатори су остављали разне врсте легата градским сиромасима, но најубичајеније су биле новчане донације. С обзиром на друштвени статус, највише милосрђа према сиромашнима у овом периоду показали су припадници дубровачког патрицијата. У највећем броју случајева дониране су прилично високе своте новца које су износиле и више од десет дуката. Међу тим даровањима најзначајнији износ новца у овом раздобљу остављен је сиромашнима од стране Шимуна де Греде.¹⁹

Велики број тестамената садржи даривања чланова породице, гдје су свакако најчешће дариване сестре, кћери па потом мајке. Мушкарци су

¹⁶ Г. Чremoшник, *Списи дубровачке канцеларије, Записи нотара Томазина де Савере 1278–1282*, Загреб 1951, 293–294.

¹⁷ Ј. Лучић, *Списи дубровачке канцеларије, Записи нотара Томазина де Савере 1283–1284*, Загреб 1984, 192–193.

¹⁸ DAD, *Testamenta Notariae*, No 2, f 3.

¹⁹ З. Ладић, „О неким облицима бриге за сиромашне и маргиналне појединце и групе у далматинским комунама у касном средњем вијеку“, *Зборник одсека за повјесне знаности завода за повјесне и друштвене знаности Хрватске академије знаности и умјетности*, Загреб 2002, 12.

обично даровали новац док су жене остављале неке личније ствари, као што је накит, посуђе, одјећа... Понекад се назначују и они који се искључују из даривања, истичући и разлог такве одлуке. У тим околностима избијају на видјело и тестаторови најдубљи осјећаји. Оцртавају се тако, пред нама, међусобни односи родитеља и дјеце, мајке и кћери, оца и сина и сл. Ова појава нарочито је изражена у Стону. Тако у свом тестаменту из 1486, каже Влахна Радишчевић: „Za toi ohoću Nikoleti moioi ćeri sve moie dobro i bole, kako pokue (pokućstvo) što se nađe u kući, tako i vinogradi (...) muku moju i kuću moju, sve ohoću kćeri Nikoleti od mala i velika, negoli ohoću sinu momu Dragoju gvoždja lovačka za ljubav (...) A zašto neću Dragoju sinu momu, tere se ie dvaput ženio imaniem moim i žene moje Stojislave (...) odilio se ie od mene svim, kako lubalju, tako i imaniem.“²⁰ У изучаваном периоду жене су чиниле већински дио дубровачких тестатора, што је и логично јер је тестамент једини начин на који је она могла располагати својом имовином.

Међу легатима физичким лицима, треба посебно истакнути оне остављене за мираз, који су намијењени за удају дјевојака из круга блиске родбине, те честитих али сиромашних дјевојака. Овај легат има и своју хуманитарну намјену. Тако у периоду када је градом завладала епидемија куге, примјетан је изузетно велики број тестаментарних легата намијењених за подршку удаје женске сирочади, и оне из пука и патрицијских дјевојака. Извори говоре да су тестаментарни записи намијењени властели увијек били знатно већи од оних за пучане, с образложењем да њима више треба.²¹ Чини се да је узрок тако наглом порасту популарности изражавања милосрђа према овој скупини примаоца био у жељи тестатора да се, у тренутку када је смрт била свеприсутна у граду и када је број становништва знатно смањен због великог морталитета изазваног епидемијом, а бројне породице остале без својих чланова, осигура популацијски опоравак града подупирањем материјалног статуса женске сирочади, чиме је остваривана претпоставка за њихову удају. Посебно је занимљиво споменути да су женски тестатори знатно предњачили у изражавању милосрђа према сиротим дјевојкама у односу на њихове мушке савременике. Од укупно 33 легата, у ту сврху само су два оставили мушкарци. Изгледа да се у периоду тако интензивне угрожености, када је у питању био опстанак цијелог града, дубровачке жене знатно боље процјењивале тежину ситуације и степен угрожености заједнице те су показале кудикамо више иницијативе, проистекле из инстинктивног осјећаја и разумног промишљања. На тај начин оне су пронашле барем неку разумну противмјеру смртоносној куги у борби за опстанак града.²²

²⁰ М. Сиврић, (2002), 272.

²¹ З. Јанековић-Ромер, *На маргини или у средишту друштва? Размишљања о маргиналности у средњем вијеку*, Хрватски студији, Загреб 2004, 6.

²² З. Ладић, (2002), 14–15.

У тестаментима становника далматинских комуна, незаконита дјеча као примаоци тестаментарних легата, веома ријетко се помињу, али њихов повремени помен ипак говори о одређеном осјећају одговорности неких мушких тестатора за своје нелегитимне потомке у комуналним друштвима.²³ Тако, у Дубровнику од краја XIII до почетка XIV вијека наилазимо на само три таква примјера. Један од њих је тестамент нотара Томазина де Савере, у ком се спомиње његова незаконита кћерка Марија. Томазино је Марији оставио 50 перпера, као подршку за удају те је одредио да може живјети у његовој кући заједно са његовом женом и законитом дјецом све до тренутка удаје.²⁴

Вриједи споменути и издвајања за опрост гријеха – *pro male ablato*. Професорица Чучковић није могла утврдити улазе ли издвајања *pro male ablato* у четвртину *pro anima* или се ради о новим издвајањима преко четвртине. С тим у вези, занимљив је тестамент Стане, супруге Блажа Сорента која оставља за опрост гријеха двије трећине свог мираза који је износио 1500 перпера, те са посебном изјавом оправдава овакво располагање – „прије свега хоћу да од овог мог мираза хиљаду перпера иде за гријехове које сам учинила, узимајући од цијелог свијета у трговини и друге зараде, за шта саму себе оптужујем“.²⁵

Посебно је био цијењен израз милосрђа ослобађање робова па је сматран изразито побожним и за спас душе благотворним чином. Изгледа да је у Дубровнику процес ослобађања робова достигао врхунац крајем XIII и почетком XIV вијека, те је чак 13 тестатора у том периоду даровало слободу својим робовима. Колико се ова врста легата сматрала важном за спас душе најбоље илуструју сљедећи тестаменти. Добра де Гуереро даровала је својој робињи Богдани слободу истакнувши како то чини *pro amore Dei et anime mee remido*.²⁶ Дубровачки патрицији Савин Гаталдић одредио је да су сви његови робови *liberi et franchi in perpetuum*,²⁷ а исто је у свом тестаменту одредио и Пасква, син Вукаша, који је сваком ослобођеном робу намијенио новчани легат од једног перпера.²⁸

Осим ослобађања робова, у дубровачким тестаментима се спомињу и слуге као примаоци милосрдних легата. Вјероватно због блискије

²³ *Ibid.*, 16.

²⁴ Т. Смићиклас, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Sloveniae* VI, Zagreb 1908, dok 383. (У даљем тексту CD.)

²⁵ *In prima voglio, che de questo meo perchiuio se dia perperimille per mal tolcto, li qualiio sui mal quadagnado, furando da toto lo mondo in tauerna et in altri mali quadagni, se che la conciencia me scusache non so mei.* CD. XI, dok 455.

²⁶ Ј. Лучић, (1984), 332 и даље.

²⁷ Г. Чremoшник, (1951), 157.

²⁸ *Ibid.*, 229–230.

повезаности са женском кућном послугом, Дубровчанке које су обично и даровале те легате, знатно су чешће милосрдне легате додјеливале служавкама. Тако је Слава, удовица Марина Бинколе, даровала три перпера и сву своју одјећу својој служавки Види – ... *Vide, servitiali mee uyp. Tres et omnia vestimenta mea que habeo...*²⁹

Текст тестамената може да садржи још неке додатне одредбе, којима се регулишу питања исплате дугова и наплате потраживања, одређивање татора малољетној дјечи, удовичко уживање, супституција итд.³⁰ Вулгарна супституција уочљива је у оквиру дубровачких тестамената. Код оваквих именовања могуће је да тестатор тако формулише своју одредбу о условном именовању да се до тренутка пуноважности тестамената не може утврдити о којем се лицу заиста ради. То нам говори и горе поменути тестамент Добрасле, удовице Вите Барбарића, која оставља 10 перпера Ани, Марини Канонелис, *si fuerit manacha in monasterio pulzellarum*.³¹

Оно што је примјетно јесте да тестаменти у Дубровнику, током времена, добијају свечану ноту, нарочито они у XV вијеку. Дубровачки тестаменти са краја XIII и из XIV вијека само кратко спомињу пролазност живота и незнани тренутак смрти, док се касније јављају читава разлагања о животу и смрти. Честа су подсјећања на немоћ и крхкост човјека, краткоћу живота, неизбјегну смрт, властиту грешност, страх од Бога. Живот се упоређује са стазом гдје су људи привремени путници или са водом која протиче.³² Обичај изричитог спомињања мјеста покопа у тестаментима нарочито је био развијен крајем средњег вијека. Истраживања показују да је то било повезано са тежњом појединца да буде запамћен, како за будуће нараштаје унутар породице тако и за блиске пријатеље или сучланове братовштине којој је тестатор припадао. Спомиње ли се мјесто покопа у тестаментима, онда је то увијек посвећено мјесто уз цркве или манастире. Стога ни Томазино не одступа од тог обичаја, те жели да се покопа код фрањеваца без обзира на то у ком граду преминуо.³³

Унутар церемонија погребња сваки је детаљ био важан, па су тако поједини тестатори потанко наводили начине и услове под којима се има обавити посљедњи испраћај. Највјероватније због тога што су у току жи-

²⁹ *Ibid.*, 223–224.

³⁰ М. Камбич, „Насљедно право Пиранског статута у виду рецепције“, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту* 43/2006, 509.

³¹ DAD, *Testamenta Notariae*, No 2, f 30.

³² З. Јанковић-Ромер, *На размеђи овог и оног свијета, прожимање појавног и трансцендентног у дубровачким опорукама касног средњег вијека*, Филозофски факултет, Загреб 1995, 15.

³³ CD. VI, 383.

вота неки људи стајали по страни, па им је раскош последњег испраћаја много значила. Тако се тачно наводе особе које морају бити око тијела мртваца, свештеници који треба да служе мисе за вријеме церемоније, свијеће различитих врста и намјена које морају бити упаљене током погребца или извјесно вријеме након тестатореве смрти.³⁴ У свом тестаменту из 1283. године, Деса удовица Толислава Праковца наручује ни мање ни више него цијели дубровачки клер, предвођен надбискупом да испрате њено тијело до гробља око светог Сергија у Бргату. Надбискупу је за то намијенила своту од једног перпера, а свештенику и монаху је намијенила скромне накнаде.³⁵ Такође, тестаменти потврђују да су трошкови погребних обреда богатих пучана и властеле толико високи да су се понекад у ту сврху продавале ствари из куће и расипало имање.³⁶ У вези са тим, *Jacques Heers* сматра да је главни узрок економске пропасти племства у XIV и XV вијеку, управо ти велики погребни трошкови, као и легати, јер су многи остављали у ту сврху више од половине своје имовине, и тако осиромашивали своје насљеднике.³⁷ Оно што је примјетно јесте да у XV вијеку тестаменти изражавају јасну подјелу између душе која одлази одмах пред Бога и тијела које је пропадљиво. Јавља се формула којом смртник изјављује да своју душу даје у руке Створитеља, док тијело препоручује његовој „слаткој мајци“ Марији или мајци Цркви. У тестаменту човјек средњовјековног Дубровника олакшава савијест, враћа непоштено узето и каје се за пропусте и гријехе. Осим тога, многи у тестаменту траже опрост и од државе коју су за живота закидали. Тако Џоно Дерса, у вријеме Црне смрти, болестан од куге, у кајању признаје да је проневјерио државни новац и искупљује своју кривицу износом од 300 перпера. С тим у вези, напоменућемо да подаци који су садржани у тестаментима, у вријеме Црне смрти, као и фреквенција датума када су тестаменти писани, дају јаснију слику хронологије куге. Такође, тестаменти тог периода користан су извор који нам пружа занимљив оквир посматрања како средњовјековна власт реагује у тренутку дестабилизације дотадашњег ритма живота и рада.³⁸ Један од сачуваних тестамената из тог периода јесте тестамент Николе Јанчића, који је умро од куге. Иначе,

³⁴ З. Ладић, „Опоручни легати *pro anima* и *ad plas causas* у Еуропској хисториографији, Упоредба са опорукама далматинских комуна“, *Зборник Завода за повјесне знаности ЈАЗУ*, Загреб 2000, 25.

³⁵ З. Јанковић-Ромер, (1995), 15.

³⁶ З. Јанковић-Ромер, „Насиље закона: градска власт и приватни живот у касносредњовјековном и ранонововјековном Дубровнику“, *Анали Дубровника* 41/2003, 30.

³⁷ J. Heers, *L' Occident aux XIV e –XV e siecles*, Paris 1966, 96.

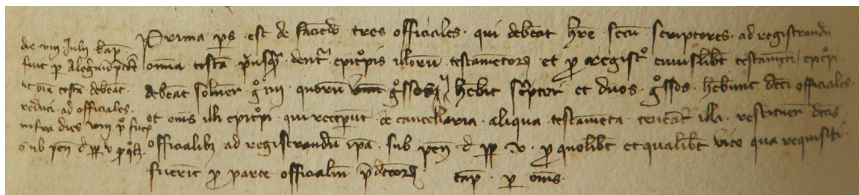
³⁸ Г. Раванчић, *Прилог проучавању Црне смрти у далматинском граду (1348–1353) – распон изворне грађе и стање истражености на примјерима Дубровника*, Сплита и Задра, Загреб 2004, 9–16.

овај тестамент који је писан у јулу 1465. године, нађен је у Дубровачкој општини, гдје су га предали нотар Франческо Пиванибус и свештеник Стефан Станисалић. Отворен је тек 1473. године, а објављен је од стране Јорја Тадића, у његовом дјелу „Грађа за сликарску школу...“.³⁹

У средишњем дијелу тестамена тестатор помиње и своје законске наследице, било да потврди њихова једнака права на оставинска добра која им припадају по закону, или да одреди конкретне дијелове имовине који ће сваком од наследице припасти.

У завршном дијелу тестамена настоји се поново истаћи његов канонски карактер, који цјелокупном завјештању даје религиозно обиљежје. И тај дио, такође, има своју уобичајену формулацију – *et si aliquis presumpserit dictum meum testamentum, maledictionem dei omnipotentis et beatorum apostolorum, - et quocunque hoc testamentum meum rupere voluerit aut caucallaverit in aliquo habeat maledictionem dei omnipotentis et filium – quicunque autem hoc testamentum violare vel contraire ipsum presumpserit, iram omnipotentis dei etc.* Тестамент би се завршавао формулом *hoc testamento nullo testimonio rupi possit*, да никакво свједочење не може оспорити ваљаност тестамена.⁴⁰ И сам Статут указује на важност тестамена као исправе. Наиме, када повјерилац опрашта дужнику неки дуг о којем постоји нотарска задужница, сматраће се ваљаним само под условом да је то ослобођење учињено у његовом тестаменту или у посебној нотарској исправи.⁴¹ Сваки тестамент био би унијет у цјелини у посебну нотарску књигу. Захваљујући том правилу сачувана је до данас обимна документација о дубровачким тестаментима.

Одлука од дана 7. јула 1363. године говори о обавезама официјала⁴² при регистравању тестамена.⁴³

Слика 3. DAD, Reformationes, No 20, f 7.

³⁹ Д. Маликовић, *Размена стручњака између Дубровника и Котора током XIV и XV века*, Филозофски факултет, Косовска Митровица 2011, 386.

⁴⁰ В. Чуцковић, (1965), 139–140.

⁴¹ Stat. Rag. V, 39: „Creditor qui cartam vel cartas debiti supra aliquem habet quomodocunque faciesint carte ille, in ultimo vite sue potestas rumpere et evacuare, dummodo illa evacuatio possit probari per testamentum ipsius vel per cartam publicam, per testes autem probare non possit.“

⁴² Руководни положај.

⁴³ DAD, Reformationes, No 20, f 7.

ЗАКЉУЧАК

Тестаментарне одредбе су трозначне, и свака од њих има свој смисао. То су материјалноправне и формалноправне одредбе о наслеђивању, али и одредбе које немају наследноправни карактер. Материјалноправне одредбе могу да се састоје од: одређивања универзалног сукцесора, искључења из наслеђивања, опраштања недостојности наслеђивања, одређивања и назнака наследне квоте, набрајања покретне и непокретне имовине која се оставља и одређивања налога или заповијести о извршењу. Формалноправне одредбе огледају се у одређивању извршиоца тестамена, одређивању лица или више њих који ће се старати о извршењу тестаторове посљедње воље. Одредбе у тестаменту које немају наследноправни карактер јесу оне које се односе на легате.

Намјена неке материјалне користи одређеном овлашћенику представља основни циљ и сврху тестаментарног располагања у касносредњовјековном Дубровнику. Тестатор приступа састављању тестамена не са намјером да одреди универзалног сукцесора, он је већ законом одређен, него да изврши расподјелу оног дијела имовине коју има право да диспонира путем тестамена. Такве намјене су од одлучујућег значаја за одређивање општег обиљежја тестамена, па се због тога истиче њихов легатни карактер. Предмет легата може да буде све оно што представља добит и од користи је за самог титулара. Тестаменти, као и леггати садржани у њима исказују бригу за правилну расподјелу имовине, али и бригу за душу. Тако, анализом легата за служење миса уочавамо висок степен побожности оновременог дубровачког друштва, будући да су у сачуваним тестаментима легати за служење миса редовно били врста даровања у склопу располагања *pro anima*.

Иако су тестаменти састављани према конвенционалном обрасцу нотарског документа, кроз њих се уочавају бројне активности ондашњих становника – привредне, трговачке, поморске, њихов однос у породици, те однос према градској власти и цркви. Посматран на тај начин, тестамент представља један од најважнијих извора за реконструкцију касносредњовјековног живота, јер се у њима крију бројне информације из јавног и приватног живота оновремених људи, али исто тако они одражавају политичке и друштвене процесе читаве заједнице.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Аличић, Самир, *Неважност тестамена и тестаментарних располагања због недостатка форме у Гајевим Институцијама*, Нови Сад 2007;

2. Јанековић-Ромер, Зденка, „Насиље закона: градска власт и приватни живот у касносредњовјековном и ранонововјековном Дубровнику“, *Анали Дубровника* 41/2003;
3. Јанековић-Ромер, Зденка, *На маргини или у средишту друштва? Размишљања о маргиналности у средњем вијеку*, Хрватски студији, Загреб 2004;
4. Јанековић-Ромер, Зденка, *На размеђи овог и оног свијета, прожимање појавног и трансцедентног у дубровачким опорукама касног средњег вијека*, Филозофски факултет у Загребу, Загреб 1995;
5. Камбич, Марко, „Насљедно право Пиранског статута у виду рецепције“, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту* 43/2006;
6. Кораћ, Дијана, *Фрањевци и њихови самостани у Хуму*, Загреб 2007;
7. Ладић, Зоран, „О неким облицима бриге за сиромашне и маргиналне појединце и групе у далматинским комунама у касном средњем вијеку“, *Зборник одсјека за повјесне знаности завода за повјесне и друштвене знаности Хрватске академије знаности и умјетности*, Загреб 2002;
8. Ладић, Зоран, „Опоручни легати *pro anima* и *ad plas causas* у Еуропској хисториографији, Упоредба са опорукама далматинских комуна“, *Зборник Завода за повјесне знаности ЈАЗУ*, Загреб 2000;
9. Маликовић, Драги, *Размена стручњака између Дубровника и Котора током XIV и XV века*, Филозофски факултет, Косовска Митровица 2011;
10. Мојовић, Никола, „Историја латинског нотаријата“, *10 година нотаријата Републике Српске*, Бања Лука 2018;
11. Мојовић, Никола, „Од римског табелиона до савременог нотара“, *Правна ријеч* 1/2004;
12. Раванчић, Гордан, „Опоруке, опоруцители и приматели опоручних легата у Дубровнику с краја тринаестог и у првој половини четрнаестог столећа“, *Повјесни прилози* 40/2011;
13. Раванчић, Гордан, „Свештенство и Црква у дубровачким опорукама из 1348. године“, *Доминиканска баштина*, књ. 6, Загреб 2009;
14. Раванчић, Гордан, *Прилог проучавању Црне смрти у далматинском граду (1348–1353) – распон изворне грађе и стање истражености на примјерима Дубровника, Сплита и Задра*, Загреб 2004;
15. Сиврић, Маријан, *Опоруке канцеларије стонског кнеза од средине 15. столећа до 1808. године*, Државни архив, Дубровник 2002;
16. Heers, *L'Occident aux XIVe – XVe siècles*, Paris 1966;
17. Чучковић, Вера, *Развој дубровачког наследног права до 1358. године*, докторска дисертација, Београд 1965.

Објављени извори

1. Statutarum civitatis Ragusii 1272, Valtazar Bogišić et C. Jireček, превели Мате Крижман и Јосип Колановић, Дубровник 1990;

2. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, T. Smičiklas, svezak VI, Zagreb 1908;
3. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, T. Smičiklas, svezak XI, Zagreb 1913;
4. Грегор Чремошник, *Списи дубровачке канцеларије, Записи нотара Томазина де Савере 1278–1282*, Загреб 1951;
5. Јосип Лучић, *Списи дубровачке канцеларије, Записи нотара Томазина де Савере 1282–1284*, Загреб 1984;
6. Institucije.

Необјављена архивска грађа

1. Државни архив у Дубровнику (ДАД) фондови:
Reformationes,
Testamenta Notariae,
Testamenta Stagni.

Senior Assistant Mirjana Pupiћ, LL.M.

Faculty of Law, University of East Sarajevo

STRUCTURE AND CONTENT OF LATE MEDIEVAL TESTAMENTS IN DUBROVNIK

Summary

At the beginning of the paper, the author points to the origin, usage and form of the testament. Internal structure of the testament consisting of three main parts - the introduction, the disposition and the final part is also presented. With few exceptions every testamentary disposition follows the established sequence which indicates the significance of the certain testamentary provisions in Late Medieval Dubrovnik. Particular attention was given to the content analysis in Dubrovnik's testaments based on materials from the State Archives in Dubrovnik. At the same time, the types of legacies that the late medieval Dubrovnik's testators donated for various purposes are also considered. The author concludes that the legislator could not prescribe contents of the testament, because it is contrary to the provisions of the Statute which legalized the freedom of testamentary disposition.

Key words: *Testament; Structure; Content; Legacies; Dubrovnik, Late Middle Ages.*